

Prof. MAMADOU FALL

OSMANLI ÖNCESİ AFRİKA

çev. Caner Sancaktar

Şunu itiraf etmeliyim ki, Afrika tarihini incelerken içinden çıkılması son derece zor olan bir çıkmazla karşılaşıyorum: Parçalanmış bir kıtanın tarihini dışarıdan gelen bir kavramsal gelenek ve paradigma içinde nasıl inceleyeceğim? Keşif, Fetih, Sömürgeleştirme kavramları genel kavramlar olmalarına rağmen, Afrika tarihi söz konusu olduğunda bu kavramlar tek merkezli Dünya Tarihi bakış açısını zorunlu kılıyor.

Bu sunuştaki amacım, konunun merkezini Batı Avrupa'dan İstanbul Boğazına taşımak değil, fakat 16. yüzyılda Osmanlı üstünlüğünden önce Afrika kıtasının evrimsel dinamiğini yeniden kurmaktır. Bunu yapabilmek için, 15. yüzyılda meydana gelmiş ve Afrika tarihinin kaderini biçimlendirmiş olan üç önemli gelişmeyi vurgulamam gerekiyor:

- Türk İmparatorluğu'nun Meydan Okuması ve ulaşım, ticaret ve jeopolitik alanlarında meydana gelen gelişmeler aracılığıyla dört kıtanın Dünya Tarihinde ilk defa ilişki içine girmesinin yarattığı etki.
- Bilinen Dünyayı yüzlerce yıldır diğer coğrafyalara kapatan büyük su duvarını yıkan ve aşılır kılan Atlantik'in keşfi.
- İtalyan Rönesans sürecinde, Afrika kıtasının, resim çalışmalarında bir obje haline gelmesi, kralların hizmetindeki coğrafyacıların ve ressamların gözlem ve betimleme konusu haline gelmesi. Böylece, henüz modern tarihin başlangıcında, Afrika sanatsal yolla tanımlandı.

Sözünü ettiğim çıkmazı Marshal Shalin'in pragmatik önermesiyle aşmaya çalışacağım: *"halkların, kendileri tarafından yaratılmamış ve kendisinden kaçamadıkları, dışsal koşullara yönelik kültürel algılayışı, bu halkların, doğa güçleri ve diğer toplumların baskısı ile ilişkileri içinde kurulan eylemlerinin ana kaynağıdır."*¹

Bu nedenle, iktidarın ve siyasetin inşası, temaslar, kültürel ve dinsel bağlar ve ticaret hakkında konuşacağız. Bu kavramlar Afrika tarihinin içsel dinamiklerine daha fazla yer ve veriyor ve altüst oluşa, efsaneler ve önyargılar tarihine vurgu yapıyor.

Afrika ve Türklerin Meydan Okuması

Gerçekte, Osmanlı öncesi Afrika, teknolojisi ve düşük yoğunluklu nüfusu izolasyon ve gerilik içinde olan topluluklardan oluşan bir "yama işi" değildi.² Yerel öyküler ve yazılı kaynaklar, kıtadaki değişik dilsel ve antropolojik kökenden gelen toplulukların, kıta boyunca örülmüş bir bağlar kümesiyle bütünleşmiş, birbirleriyle bağlantı halinde olduklarını

¹ Marshall Sahlins, "Cosmologies of Capitalism: the Transpacific Sector of the World System" in Culture, Power, History, Nicholas B. Dirks, ed., Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1994, p. 413.

² 1969'da Pierre Chaunu ve Frederic Mauro, Afrika'nın Atlantik Tarihindeki pasif rolünü açıklamak için, geri teknolojisini ve düşük nüfus yoğunluğunu iki açıklayıcı anahtar olara kullanmışlardır. Bu kurguda, Afrika, Avrupa Tarihinin basit bir geçmişiştir.

gösteriyor. Ticaret, göç, dinsel yayılım ve siyasal yönetim aracılığıyla oluşmuş ve evrimleşmiş olan bu bağlar antik ve modern-öncesi (*pre-modern*) dünyanın “kayıp bağı” (*missing link*) yaratmıştır.³ Şimdi, bu “kayıp bağ”ın oluşumunu mümkün kılan sürece ve Türk İmparatorluğu’nun büyük rolüne bakalım.

Bir Üçgenin Kayıp Kenarını Aramak

Antik ve orta çağlarda Afrika imgesi bir dik üçgen ile temsil ediliyordu. Bu geometrik figürü eski Yunan ve Roma yazınında, Eratosthenes (M.Ö. 275-195), Strabo (M.Ö. 63-25) ve Pomponius Mela (M.S. 1. yüzyıl)’nın eserlerinde bulduk. Bu dik üçgenin iki kenarının temsil ettiği Akdeniz (Nil Deltasından Cebelitarık Boğazına kadar olan yer) ve Kızıl Deniz gayet iyi biliniyordu. Fakat üçgenin üçüncü kenarı, hipotenüs kenarı, bilinmiyordu. Yani, Batı Afrika, antik ve orta çağda Dünyanın “kayıp bağı”nı temsil ediyordu. Hem simgesel hem de kavramsal düzeyde, Cebelitarık Boğazı’nın ötesi, rasyonel akıl ve gezginlerin ufku için ulaşılması imkânsız bölgeyi oluşturuyordu.⁴ Ayrıca, doğa, güçlü güney-batı rüzgârları ile geçişi daha da zorlaştırıyordu.

Afrika hakkındaki boşluk yüzlerce yıl bir takım egzotik idealleştirmeler, fanteziler ve hayaller ile dolduruldu. Dolayısıyla, Afrika fantastik bir çekim ve ilgi alanı olarak kaldı. Mudimbe’nin belirttiği gibi, antik Yunan ve Roma’daki Afrika ile ilgili öyküler, anlatılar “*kötülükler coğrafyaları, mucizeler arayışı ve garip şeylere duyulan sevginin ince bir birleşimi*” idi. (Mudimbe, 1994, s. 80)

İstanbul’un fethini takiben ortaya çıkan Türklerin Meydan Okuması Dünya Tarihinde, Atlantik Dünyasında ve Afrika’da büyük etki ve değişim yaratmıştır

I. Afrika’da Siyasal İnşa, Devlet Oluşumu ve İmparatorluk Kurma

Avrupa veya Asya ile karşılaştırmalı olarak Osmanlı öncesi Afrika’nın özgül durumunu özetleyeceğim.

“Afrika’nın geniş toprak arzını, düşük nüfus yoğunluğunu ve zor fiziki şartlarını içeren siyasal deneyimi Avrupa’nın devlet inşa deneyiminden son derece farklıdır”⁵

XV. yüzyıl Avrupa’sında, nüfus yoğunluğunda meydana gelen değişim çerçevesinde, toprak talebinde meydana gelen artış merkezi devlet aygıtının kurulması yolunu açmıştır.

Charles Tilly bu süreci “Avrupa Tarihinde savaflara neden olan devletlerarasındaki sürekli bir saldırgan ticaret ve toprak rekabeti”⁶ olarak tanımlıyor. Devlet inşa modeli, büyüyen nüfusu kontrol etme, kır ile kent arasındaki ticareti vergiye bağlama, merkezi kamusal finans sistemi kurma ve kendi ulusal birliğini tehdit eden düşman komşularını savaş alanında yenebilmek için gerekli olan lojistik ve altyapı ihtiyaçlarını karşılama ve düzenli ordu kurma işlerini yürüttü.

³ Mudimbe V Y, *The Invention of Africa*, Indiana University Press, s. X

⁴ M.Ö. 12. yüzyıldan itibaren, deniz ticareti ve taşımacılığı büyük tehlikeler göze alınarak Akdeniz kıyılarında yapıyordu ve korsanlık son derece yaygındı.

⁵ Herbst, 2000, op. cit., s. 13.

⁶ Charles Tilly, *Coercion, Capital and European States AD. 990-1992* (Cambridge MA: Blackwell 1990, p.54).

“Prens Zenginliğini”⁷ korumak için sağlam bir topraksal temele dayanan güçlü bir devlete ihtiyaç duyuldu. Daha sağlam bir ulusal blok, daha geniş coğrafi ve iktisadi temel daha büyük uluslar arası yayılma şansı sağlayacaktır. Fransa, İspanya, İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu, kıtada var olmanın bir koşulu haline gelen sert mücadelenin başkahramanları olmuşlardır.⁸

Raymod Aron, Avrupa’da devlet ve ulus inşa sürecinin aynı tarihsel yolu izlediğini gerçekçi bir biçimde göstermiştir: “Aynı kültüre ve siyasi birliğe ait olmanın rastlantı olmayışı insanlık tarihinde istisna değil kuraldır.”⁹

Afrika kıtası yerleşimin az olduğu yerlerden birisidir. Bu özellik, Afrika’nın az gelişmişliğini açıklamada ekonomistler ve demografya analistleri tarafından kullanılan veya kullanılmayan bir anahtar faktördür. Bu faktör ayrıca Afrika kıtasını açıklamaya çalışan bütün tarih çalışmalarının merkezinde yer alıyor.

Afrika’nın siyasi coğrafyası, devlet kurucuları için, Avrupalı liderlerin karşılaştığı problemlerden tamamıyla farklı siyasi meydan okumalara sahiptir.¹⁰

Herbst’in belirttiği gibi, “Afrikalı devlet kurucularının (sömürgecilik öncesi krallar, sömürgeci valiler veya bağımsızlık dönemindeki devlet başkanları) temel problemi düşük nüfus yoğunluğuna sahip olan topraklar üzerinde otorite kurmak olmuştur.”¹¹

Sürekli güvenilir verilerin eksikliğine rağmen, gezginlerin anlatımları ve arkeolojik kanıtlar bu özelliği, nüfusun düşük yoğunluklu ve dağınık olduğunu göstermektedir. Dünya yüzölçümünün yaklaşık %8’ini oluşturan Sahra Altı Afrika her zaman için seyrek nüfusa sahip olmuştur. 1750’de Afrika, Dünya nüfusunun sadece %6 ila %11 arası bir oranına sahip idi.¹²

Burada, köleciliğin neden olduğu bir demografik dengesizlikten söz etmiyoruz; fakat siyasi inşa sürecinin karşılaştığı düşük yoğunluklu nüfus sorununu nasıl aşabileceği konusunu vurguluyoruz. Lojistik, ekolojik ve ekonomik faktörler söz konusu siyasi sürecin yavaşlatılmasında önemli rol oynamıştır.

I. 1. Avrupa ve diğer yoğun nüfuslu bölgelere oranla, Afrika devletleri için, siyasi kontrolün sağlanması,¹³ vergi toplama ve mevcut toplum üzerinde sürekli meşruiyet sağlam daha maliyetli bir iştir.

⁷ Dossaix P , Monchrestien et l’économie politique nationale, Genève, Stakeline, 1970.

⁸ Claude Mettra, La France des Bourbons. D’Henri IV à Louis XIV, Edition Complexe Bruxelles 1981, p.18.

⁹ Aron R., Paix et guerres entre les nations 1962, p. 296.

¹⁰ Jeffrey Herbst, States and Power in Africa : Comparative Lessons in Authority and Control, Princeton University Press, 2000, s. 3.

¹¹ Herbst, op. cit., s. 11.

¹² Cf. John D Durand “Historical Estimates of World Population: an Evaluation” Population and Development Review, 3, September 1977, s. 259. cf. Herbst 2000, s. 16.

¹³ John Liffe, Africans, The History of a Continent , Cambridge, Cambridge University Press, 1995, s. 70.

Karşılaştırmalı nüfus yoğunlukları (nüfus/km)

Bölge	1500
Japonya	46.4
Güney Asya	15.2
Avrupa	13.7
Çin	13.4
Latin Amerika	2.2
Kuzey Afrika	1.6
Sahra-Altı Afrika	1.9
Eski SSCB bölgesi	0.6

Eyaletler üzerinde etkili bir sosyal ve ekonomik kontrolü sağlayan yerel üst sınıflara güvenen ve bu sınıflara belli bir yetki devreden Çin modeli, Afrika ile Asya arasındaki önemli bir farklılıktır. Toprağın kontrol edilmesi ve sulanması işlerini üstlenen Asyalı “hidrolik toplumları”,¹⁴ sömürgecilik öncesi Afrika’da uygulanmış olan toprağın kullanılış biçimi ve ekstansif tarım tarzı ile tamamıyla zıttır. Afrika’daki yağmur suyuyla beslenen geleneksel kooperatif üretim sistemi devlet müdahalesinin ve etkisinin az olmasının nedenlerinden birisidir. Bu durum, devletin, kırsal alandaki sorunların çözümüne kapsamlı bir biçimde katıldığı Asya’daki Konfüçyusyen gelenekten oldukça farklıdır.¹⁵ Gana, Mali ve Batı Afrika savanasında hüküm sürmüş olan Songhay İmparatorluğu örnekleri, merkezi hükümetin uzak eyaletlere nüfuz etmede karşılaştığı ekonomik engelleri güzel bir şekilde resmetmektedir.

I. 2. Afrika’da imparatorlukların genel yayılımı, nehir vadileri, göller ve dağlık yerlerde oluşan yoğun yerleşimli bölgeler ile merkezi yönetimler arasında bir korelasyon oluşturur.

“Daha yüksek nüfus yoğunluğu, daha büyük siyasal merkezileşme düzeyi.”¹⁶

Büyük Göl Bölgesi, Etiyopya Dağlık Bölgesi, Nil Nehri, Senegal Nehri, Nijer Nehri, Zambezi, Limpopo vadiler, vs . . .

¹⁴ Karl Wittfogel, Oriental Despotism, A Comparative Study of Total Power, New Haven: Yale University Press,1957, s. 34.

¹⁵ Goran Hyden, Beyond Ujamaa, in Tanzania: Underdevelopment and an Uncaptured Peasantry, Berkeley: University of California Press,1980, s. 9-18.

¹⁶ Robert Bates, Essays on the Political Economy of Rural Africa, Cambridge, Cambridge University Press, 1983, s. 35.

I. 3. Ekolojik koşullar nüfus yoğunluğunun düşük olmasında büyük rol oynadı.

Kıta topraklarının %50'si yetersiz yağış alır ve sadece %8'i tropikal bir iklime sahiptir. Dünya'nın kurak topraklarının 1/3'ü Afrika'dadır.¹⁷

I. 4. Farklı ekosistemler ve buna bağlı bölgesel dengesizlik.

Kıtanın her bölgesinde yer şekilleri değişiklikler gösterir ve bu durum değişik yönetim ve kontrol biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olur. Hemen hemen her çeşit doğa koşullarının varlığı (kıyı dağları, alüvyonlu vadiler veya bataklıklar, dağlık bölgeler, ormanlar, savanalar veya çöller, vs.) her zaman için antik Afrika siyasal yönetim biçimlerinin koşulunu oluşturmuştur. Bölgelerdeki, eyaletlerdeki yerel ekosistem farklılıkları hem yüksek maliyetlerin hem de değişik kontrol ve yönetim biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Merkezden uzak bölgelerde merkezi otoritenin sağlanması son derece zordur.

I. 5. Sahra Altı Afrika'da ekolojik trend ve insani yerleşimler silsilesi

Afrika'da, binlerce yıldır, kültürel senaryo insan topluluklarının spesifik doğa koşullarına adaptasyonunu göstermektedir. BP 5000 ila 2000 arasındaki Holokonik Dönem dünyanın pek çok bölgesinde kuraklığın oluşması olaylarına tanık oldu.¹⁸ Bu süreçte, bitkiler ve hayvanlar aleminde önemli değişiklikler meydana geldi ve insan grupları yeni yaşam stratejilerine başvurmak zorunda kaldı. Bu stratejiler nüfus yoğunluğunun azalmasından, göçlere veya beslenme rejiminde değişime kadar değişik biçimler gösterdi. Kayalık barınaklarda veya nehir kenarlarında birikmiş kalıntılar, veya kıyı kenarlarında toplanmış kabuk yığınları gibi arkeolojik bulgular insanların karşılaştığı bu ekolojik ıstırapın ve zorlukların kanıtıdır.

Diğer bir önemli özellik, yağış rejiminde kuraklaşma yönünde meydana gelmiş olan sert değişimdir. Bu olumsuz doğasal değişim güneye doğru göç dönemini başlatmıştır. Bitkiler, hayvanlar ve insanlar Batı Afrika'ya doğru yöneldiler. Bu bölgedeki palmye gibi bazı bitki türleri ve su aygırı gibi hayvan türlerinin varlığı yaşanılmış sert çevresel zorluk ve ıstırapları kanıtıyor.

Değişken yağış ve kuraklık dönemlerini ayırt edebiliriz:¹⁹

BP 300'e kadar	Kurak dönem
----------------	-------------

¹⁷ Bediako Iamousé-Smith and Joseph School, Africa Interactive Maps CD ROM Odenton MD Africa Interactive Maps 1998,(cf. Herbst, op. cit.).

¹⁸ Betty J Meggers, "Archeological and Ethnographic Evidence Compatible with the Model of Forest Fragmentation", in GhilleaT Prance, Biological Diversification in the Tropics, New York, Columbia University Press, 1982, pp. 489-490.

¹⁹ Geoges E Brooks, Landlords and Strangers : Ecology, Society, and Trade in Western Africa , 1000-1630, Westview Press, Boulder, San Francisco, Oxford , s. 8-9.

BP 300 - 300	Ekolojik durumun iyileştiği geçiş dönemi
300 - 700	Yağış yoğunluğunda artış
700 -1100	Yağışların bol olduğu dönem
1100 -1500	Uzun kuraklık dönemi
1500 - 1630	Yağışlı dönem

Batı Afrika’da beş ekolojik bölge farklı kultorel biçimleri tanımlar: Sahra ölü, Sahel, Savana, ormanlık savana ve ormanlık.

Yağışların güneye kayması hem tarıma müsait toprakların hem de insanların güneye kaymasına neden oldu. Yağış yoğunluğunun duşuk seviyede olduğu bogelerde tarımsal etkinlik ancak üzerinde çalışılan toprağın bir sonraki dönemde dinlenmeye bırakılması şeklinde yapılabilirdi.²⁰ Bu durum, nüfus yerleşimi sürecinin, bir yıl içinde birkaç defa darı ve sorgum ekimini olanaklı kılan Walo ve Jerri topraklarının bulunduğu Senegal’in orta bogesinde yoğunlaşmasının nedenini açıklıyor. Bu nedenle, bin yıllık bir süre içerisinde, Fulbe, Serers, Berber, ve Soninke toplulukları Senegal vadisine yerleşmişlerdir. Bu binyıllık yerleşim süreci kuzeyde Sahra’dan güneyde Senegal ve Nijer vadilerine kadar bir yaylacı kultur sistemi inşa etmiştir. Yetiştirilen hayvan sürüleri bogedeki bitkileri ve otları yiyerekten beslenmiş ve bir sonraki kuşaklar için toprağın verimliliğini arttırmıştır. Bu durum (tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin gelişmesi) göçebe ve yerleşik topluluklar arasında süt, hayvan, darı, zanaatsal ürünler gibi pek çok urunu içine alan bir “değişim sistemi” oluşturmuştur.

Savana 400’den 1000 mm’ye kadar değişen yağış miktarı ile karakterize edilir. Savana hurma yağı ağııcı için uygun toprak yapısına ve dağınık bir bitki örtüsüne sahiptir. Batı Afrika Savanası darı ve pamuk alanıdır. Bu bogede ekstansif tarım yapılır ve nadas sistemi uygulanır.

Yağışlar güneyde Fouta Djallon’a doğru azalır. Bu bölge pirinç ekiminin yapıldığı ve deve, at, eşek ve koyunların yaşadığı bir bogedir. Gambia Nehri savana toprakları ile ormanlık savanayı bir birinden ayırır. Ayrıca bu nehir kuzey ve kuzeybatıdaki merkezileşmiş topluluklar ile güneydeki dağınık ve devletsiz toplulukları birbirinden ayırır. Bu bölge, savana, orman ve Gine kıyısı ürünlerinin ticaretini yapan Dioula Mandinko tüccarlarının anavatanıdır. Bu ticaret ilişkileri, Fouta Djallon Dağları’ndan çıkan çok sayıda nehirler vasıtasıyla yapılıyordu ve henüz Atlantik’in Avrupa ticaretine açılmadığı bir dönemde ileri derecede bütünleşmiş bir ticaret alanı oluşturmuştu.

I. 6. Kaynakların geniş bir alana yayılmış olması, tuz, altın ve köle gibi değerli kaynakları kontrol etmek için kültürler ve topluluklar arası ilişkilerin gelişmesini zorunlu kıldı. Arap, Berberi, Soninke ve Hausa kökenli ticaret toplulukları somurecilik

²⁰ Brooks, op. cit., s. 11.

öncesi Afrika'da çok önemli rol oynamışlardır. Bu tüccar topluluklar, Swahili, Soninke-Bambara ve Hausa gibi geniş kullanım alanına sahip olan Afrika dillerinin yayılmasında ve yaygınlaşmasında anahtar rol oynamışlardır.²¹ Ticaret yolları arasındaki kopukluk ve nehirlerin neden olduğu engeller develer, atlar ve eşeklerin yük taşıma hayvanları olarak kullanılması ve ağaçtan yapılmış kayıkların nehirlerde kullanılması yoluyla aşıldı.

I. 7. Gana, Mali, Songay, Mossi, Kongo, Asente, Dahomey, Monomatapa devletleri Arap dünyasındaki uluslar arası ticari ilişkileri kuran/kontrol eden ve yerel meşruiyete sahip olan elitlerin liderliğinde kurulmuş önemli politik birlikteliklerin bazılarıdır.

Bu siyasal birliktelikler genellikle, çevreden uzaklığı ortalama bir aylık at veya deve sırtında yolculuk mesafesinde olan merkezi iktidara dayanan “mantıksal harita (*the mental map*)” oluştururlardı.²² Yüzyıllar boyu süren siyasal ayrışmalar ve tekrar birleşmeler (*political de-composition and re-composition*) süreçleri, genellikle Afrika'ya ilişkin olarak tasvir edilen dağınıklık/kopukluk imajıyla ters düşen bir mekânsal birliktelik ve uyum hissi yaratmıştır. Son derce sağlam ve sabit bağlar ticaret kasabaları, siyasal merkezler (başkentler) ve vergi ödeyen, köle ve evlilik için kadın ihtiyacı sağlayan uzak kabileler arasında mekansal bağlılık/birliktelik kurmuştur.

Ormanlar, dağlar veya bataklıklar tarafından kuşatılmış oldukları için ilkel veya vahşi olarak tanımlanmış pek çok birlik veya topluluk, gerçekte merkezi siyasal yapılanma/inşanın dışında kalmış ve siyasal muhalifler ile ekonomik yönden yıkıma uğramış kişiler için bir sığınak işlevi gören sosyal gruplardır.

Pek çok örnek bu tezi destekliyor: Ivory Kıyısı ormanları içinde barınmış olan Baoule topluluğu/birliği buna bir örnektir.²³ Mande dilini kullanan bu topluluk iç akrabalık bağlarına sahip olan bir topluluktur ve siyasal yönden merkezleşmiş Nijer bölgesi içinden türemiştir.

Afrika'nın karmaşık sosyal ve siyasal örgütlenme tarzını gösteren bir başka örnek Asente İmparatorluğu'nun, Gurunise, Tallensi ve Lodaaga topluluklarına yönelik yağma saldırıları düzenleyen ve bunlardan köle elde eden Gonja Krallığından köle vergisi istemesidir.²⁴

Afrika'daki sömürgecilik öncesi tüm siyasal birliklerin detaylı özelliklerini vermemize gerek yok. Fakat bu siyasal birliklerin genel özellikleri, bir merkezden dışı doğru yayılan bir eşmerkezli daireler serisi şeklinde tasvir edilebilir.²⁵

²¹ Alexandre P., *Langues et langages en Afrique noire*, Paris, Payot, 1967, s. 22.

²² Wilks'in belirttiği gibi, Asanteliler kendi imparatorluklarının coğrafi büyüklüğünü, bir habercinin kabaca bir ay içinde merkezden (başkent Kumasi'den) çevreye gidip tekrar merkeze dönebileceği büyüklük olarak tanımlıyorlardı. (Wilks'in hesaplamasına göre bu mesafe at sırtında günde 10 mil yol almaktır). Yani, imparatorluğun hiçbir toprağı başkent Kumasi'den at sırtında bir aylık mesafeden daha uzak değildi. Çünkü, daha uzak mesafeli toprakları o dönemdeki olanakların sınırlılığında dolayı yönetmek mümkün değildi. Ivor Wilks, “On Mentally Mapping Greater Asante: A Study of Time and Motion”, *Journal of African History*, 33, 1992, s. 182-3.

²³ De Dalvitre Marmier(P, Ma) « Les étapes du peuplement », in Côte D'Ivoire, Ministère du Plan, Etude régionale de Bouaké, 1962-1964, I.

²⁴ Goody Jack, *Technology, Tradition and the State in Africa*, Oxford University Press, London, 1971.

²⁵ Jeffrey Herbst , *State and Power in Africa*, op cit., s. 45.

A. Çad Gölünden Senegal Nehrine kadar olan Savana kuşağı doğu doğrultusunda Darfor ve Kordofan üzerinden Etiyopya dağlarına devam eder.

- Ağır yüklerin hayvanlar aracılığıyla taşınması
- Atlı askeri birlikler
- Kontrol ve vergi toplama
- Demirden yapılmış tarımsal aletler
- Nüfus artışı ve şehirleşme
- Büyük devletler: Gana (400-1240), Mali (1240-1500), Songhai (1460-1600); Jolof, Kanem Bornu, Hausaland kent devletleri; Katsina ve Zaria gibi dokuma, deri, cam ve metal endüstri alanlarında lider kentler.
- XVIII. Yüzyıla kadarki dönem: Kervanlar ile yapılan Sahra'dan Tripoli ve Tunusa kadar bütün Kuzey Afrika'yı ve Akdeniz'i kapsayan bir dağıtım ağı.

B. Ağaçlık kuşaktan güneydeki yoğun ekvatorial yağış ormanına

- Çeçe sineğinin ve hayvan yeminin azlığı nedeniyle büyükbaş hayvan sürülerinin oluşmaması.
- Yaya ulaşım
- Yaya askerler
- Küçük pazarlar ve küçük devletler

C. Ağaçlık bölge ve ormanlık devletleri

Yoruba, Edo, Fon, Gur devletleri Hausa bölgesindeki İslam-öncesi krallıklardır.

D. Bantu Birliği: Başkenti Karangas olan bu birlik XI. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüş büyük bir iç bölge imparatorluğu idi. Altın eritip işleyen Bantu birliği bu ürünleri Hindistan kıyılarında incilerle ve Çin'den gelen ürünlerle değiş tokuşa tabi tutuyordu. Başkent Karangas XVII. Yüzyıla kadar aktif bir ticaret merkezi olmaya devam etti.

Afrika'daki Yönetim/Hükümet Biçiminin Genel Özelliği

“ Genellikle erken siyasal oluşum alanı olan merkez, doğrudan merkezi otorite tarafından yönetiliyordu. Merkezden sonra, asimile ve entegre edilmiş merkeze bağımlı iç bölge gelir. İç bölgenin ardında, görece güvenilir vasal yönetim birimleri çemberi vardır. . . Bu çemberin etrafında vergi-ödeyen ve merkezin siyasal taşınmasına takılı bir çember vardır. Daha ötesinde, merkezin kontrolü artarak sembolik bir özellik kazanır. Buralarda, merkezin siyasal etkinliği ve vergi toplama misyonu ancak kurumsallaşmış saldırılar veya yağmalar yoluyla sağlanır.”²⁶

İktidar zinciri bazen bir uluslar arası ittifaklar ve vasallık sistemi şekline dönüşebiliyordu. Fas Sultanı ile Mali İmparatoru ve Tripoli Paşası ile Bornu Valisi arasında kurulan ittifak ve vasallık ilişkileri buna örnektir.²⁷

²⁶ Igor Kopitoff, “ The Internal African Frontier : The Making of African Political Culture “ in The African Frontier : The Reproduction of Traditional African Societies, ed. Igor Kopytoff , Bloomington: Indiana University Press 1987, s.10.

²⁷ Thomas Hodgkin, “Diplomacy and diplomats in the Western Sudan”, in Foreign Relations of African States, ed. ,K.Ingham (London: Butterworths,1974), s. 22.

Bu tip bir siyasal ve yönetsel örgütlenme modelinin doğal sonucu bölgeler üzerinde gevşek bir kontrolün oluşması veya kontrolün hiç yapılamamasıdır. Bu otorite ve kontrol boşluğu tüccarlar ve Müslüman din adamları tarafından doldurulmuştur. Afrika'nın Atlantik Dünyasına açılımından önce, otorite boşluğundan faydalanan tüccarların ve Müslüman din adamlarının servetleri, ticaretlerini yaptıkları malları, kullandıkları paralar ve sahip oldukları bilgi birikimleri ile kültürel değerleri tüm kıtayı etkilemiş ve şekillendirmiştir.

İnsanların, paranın ve malların dolaşımı kıta üzerinde bir ticaret mekânı yaratmıştır. Genellikle demir ve bakır çubuklar ticari ilişkilerde malların değiş-tokuşunda para olarak kullanılırdı.

Kıta üzerinde ticaret faaliyetleri, gelişmişlik düzeyi eşitsiz olan farklı kültür alanlarını bölgesel havuzlarda birleştiren bir ekonomik mekan yaratmıştır.

Sahra-ötesi ticaret, Fas'tan Mısır'a kadar uzanan Kuzey Afrika'yı Sudan bölgesine ve Sahra Altı Afrika bölgesini Vandallar, Araplar, Türkler ve Osmanlı İmparatorluğu tarafından kontrol edilen Akdeniz'e bağlamıştır.

Gine Körfezinde, yerel tüccarlar tarafından kontrol edilen kıyı boyu ticaret ilişkileri diğer bir ilişkiler ağı oluşturmuştur.

Doğu Afrika'da, Kilwa'dan Sofala ve Quelimane'ye kadar olan bölgede, Farslar, Araplar ve Çinliler bölgenin yerel tüccarları ile birlikte, Kızıl Deniz ve Hint Okyanusu'na kadar uzanan önemli bir ilişkiler ağı örmüştür.

Altın, gümüş, tuz, tekstil ürünleri, fildişi ve köleler ticarete konu olan başlıca ürünleri oluşturuyordu. Pirinç, darı, patates üretimi ve hayvan yetiştiriciliği Timbuktu, Djenne, Kong, Sofala gibi nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu bölgelerin iktisadi faaliyetlerinin yapısını oluşturuyordu.²⁸

İslamiyet dini, Afrika'da göçebe topluluklara birliktelik duygusu veren bir bayrak idi ve geniş alanları birbirine bağlayan bir kültürel yapı oluşturdu. İslamiyet, Sahra ve Akdeniz bölgelerini birbirine bağlayan bir kentler arası ilişkiler ağı kurdu.

Almoravidler 1055'te Sidjilmassa ve Aoudaghost'u ele geçirdiler ve ardından Akdeniz'i aşp Güney İspanya'yı aldılar.

Ticaret barutu ve ateşli silahları Afrika'ya taşıdı. Barutun ve ateşli silahların Afrika'ya girmesiyle birlikte devlet ve imparatorluk oluşturma yeni bir "barut geleneği"ne dayanmaya başladı. XVI. yüzyıl yeni bir iktisadi şiddet ve siyasal kargaşa dönemi açtı. Kaos jeopolitiği tüm kıtaya yayıldı ve yerleşik siyasal gelenek değişmeye, farklı siyasal rejim ve devlet tipleri oluşmaya başladı.

²⁸ Chauveau, Jp Dozon, Richard J, « Histoires de riz, histoires d'ignames :le cas de la moyenne côte d'ivoire » Africa L I, 2 pp 621-657, 1981.